

Det troverdige vitnet – den uskyldiges verste fiende

Noen ganger, særlig i overgrepssaker, er fornærmede eneste vitne i saken og annen bevisførsel kan være begrenset. Det store spørsmålet er da om vitnets forklaring er korrekt, skriver professor Ulf Stridbeck og advokat Ingvild Mestad.

Av professor Ulf Stridbeck og advokat Ingvild Mestad

Når fornærmede som offer for et overgrep forklarer seg på en troverdig måte, vil vi gjerne tro på henne. I Palme-dommen gjorde Svea Hovrätt følgende observasjon i relasjon til bl.a. Lisbet Palmes forklaring:

”På grunn av den situation som brottet försatt dem i möts de av sympati och medkänsla, vilket kan medföra en tendens att fästa särskilt stort avseende vid deras uppgifter.” (1)

Tilsvarende mekanismer kan gjøre seg gjeldende ved vurderingen av vitnemålet til fornærmede i overgrepssaker. Denne tilliten til ”offer”vitnets forklaring vil nok særlig gjelde vitner som peker ut en bestemt, for henne tidligere ukjent person som gjerningsmann og hvor hennes observasjoner av ulike grunner framstår som pålitelige. Hvis den utpekte ikke har alibi eller kan føre motbevis, kan, etter omstendighetene veien til feilaktig domfellelse være kort. Det ”troverdige vitnet” kan da bli den uskyldiges verste fiende.

I denne artikkelen vil vi belyse feil som kan oppstå ved identifikasjon av gjerningsmenn og domstolens håndtering av dette. Vi tar utgangspunkt i en kjent amerikansk sak som endte med feilaktig domfellelse på grunn av et troverdig vitne, samt en liknende norsk sak som førte til en feilaktig domfellelse i tingretten. Cand. psykol. Cecilie Rachlew og stipendiat Asbjørn Rachlew har beskrevet den norske saken inngående på bakgrunn av vitnepsykologisk forskning i Tidsskrift for Strafferett nr. 2/2009. Formålet med vår artikkel er i kortform å rette oppmerksomhet mot hva rettens aktører kan lære av disse sakene.

Jennifer Thompson

Overgrepet

Jennifer Thompson (2) var ute med sin kjæreste en kveld i 1984. Etter å ha blitt fulgt hjem la Jennifer seg for å sove. Om natten ble hun vekket av lyder i leiligheten for så å bli overfalt og lagt på rygg. Hun ble holdt fast og fikk en kniv mot halsen. Hun skrek, men ble truet med kniven hvis hun ikke holdt opp. Jennifer prøvde å se ansiktet til mannen og konstaterte at det ikke var noen hun kjente. Han tok av henne trusene og Jennifer skjønnte at hun skulle bli voldtatt. Hennes sjanse til å forsvare seg fysisk var minimal og hun la derfor en plan: Hun skulle få ut informasjon av ham, som hun etterpå kunne gi til politiet. Hun ville også studere ham nøye for å se om det var noen særtegn på kroppen, tatoveringer eller arr, som kunne bidra til en senere identifikasjon. Med hjelp av de forskjellige lyskildene i den mørke leiligheten prøvde hun dessuten å få inntrykk av ansiktet hans. Hun ville ikke gå inn i en offerrolle, men i stedet utmanøvrere ham med sin intelligens.

Etter voldtekten klarte hun å komme seg ut på kjøkkenet og løp ut gjennom den åpne baddøren. Med hjelp av naboer ringte hun politiet og kom seg til legevakten. Samme dag forklarte hun seg for politiet og beskrev gjerningsmannens utseende.

Utpeking av gjerningsmannen og domfellelse

På grunnlag av Jennifers erindring ble det laget en fantomtegning av gjerningsmannen (3). Ronald Cotton, som hadde en kriminell bakgrunn, ble pågrepet og tiltalt. Han ble pekt ut av Jennifer først i fotokonfrontasjon og deretter i personkonfrontasjon, og senere domfelt til livstids fengsel. På grunn av saksbehandlingsfeil ble rettegningen opphevet og saken behandlet på ny (4). Da trakk forsvaret inn en ny person, Bobby Poole, som mulig gjerningsmann. Jennifer fastholdt sin identifikasjon. Hun var med sine bevisste observasjoner og detaljerte vitnemål et troverdig vitne. Ronald Cotton fikk enda en gang livstids fengsel.

Jennifer Thompson hadde feil

Etter 14 år ble Bobby Poole pågrepet på ny. Med DNA-teknikk kunne Poole bindes til voldtekten. Poole ble domfelt, og Cotton frifunnet. I de årene Poole hadde vært fri hadde han rukket å begå 4 nye voldtekter.

Jennifer Hansen

Overgrepet

Høsten 2002 var Jennifer Hansen (5) på joggetur i skogen. En mann overfalt henne, og drog henne ned i veigrøften. Det ble et basketak, og hun så at han hadde en kniv i hånden. Da hun skrek på hjelp, sa han ”hysj, hysj, jeg har kniv”. Han dro henne innover i skogen. Hun var redd for trusselen med kniven og sa at hun skulle gjøre alt for ham, bare han ikke drepte henne. Han presset henne ned mot bakken og voldtok henne. Jennifer førte en viss samtale med overgriperen, spurte om han var ensom, hvor lenge han hadde

bodd i Norge, og om de ikke heller kunne treffes en annen gang.

Når muligheten åpnet seg dyttet hun til ham, tok med seg truse og løpetights, kom seg opp på veien og løp hjem, hvor hun tok en dusj og ringte politiet. Hun forklarte seg for politiet cirka 4 timer etter overfallet.

Utpeking av gjerningsmannen og domfellelse

På grunnlag av hennes erindring ble det laget en fantomtegnning av gjerningsmannen.

Tegningen ble offentliggjort og politiet fikk inn tips som ledet til pågrepelse av NN. Den pågrepte lignet på tegningen og Jennifer Hansen pekte ut NN med "stor sikkerhet" ved fotokonfrontasjonen. Det ble senere arrangert en personkonfrontasjon, hvor hun pekte ut NN med en enda høyere grad av sikkerhet.

Ved Oslo tingretts dom i 2004 (TOSLO-2004-10958) ble NN domfelt for overgrepet. Det avgjørende for flertallet var Jennifer Hansens forklaring om NNs likhet med gjerningsmannen. Hun var ikke i tvil om at tiltalte var rett gjerningsmann. Flertallet anså hennes forklaring svært troverdig. Ut over hennes forklaring var det ingen opplysninger i saken som støttet hennes identifikasjon. Derimot var det enkelte momenter som talte mot at NN var rett gjerningsmann, bl.a. et DNA-spor funnet på åstedet som ikke stemte med NN. Flertallet la avgjørende vekt på at fornærmede både under fotokonfrontasjonen, personkonfrontasjonen og i retten hadde gjenkjent tiltalte med sikkerhet som gjerningsmann. Jennifer Hansen hadde vært så troverdig at NN ble domfelt.

NN anket dommen og ved ankeforhandlingen (04-056358AST-BORG/03) ble han frifunnet. Hvordan juryen vurderte bevisene er vi ikke kjent med.

Jennifer Hansen hadde feil

Sommeren 2005 fikk Rettsmedisinsk institutt treff mellom DNA på åstedet med DNA fra en annen person som var domfelt for drap i desember 2004. Han ble dermed knyttet til åstedet, og kunne ikke gi noen forklaring på hvordan en truse med hans DNA hadde kommet dit. Han ble tiltalt.

Den nye tiltalte lignet veldig mye på fantomtegningen og tingretten mente at han var mye likere fantomtegningen enn den første mistenkte var.

I følge Asbjørn Rachlew, som var sakkyndig og til stede under rettergangen, spurte dommeren Jennifer hvordan den nye tiltalte "passet" hennes bilde av gjerningsmannen. Hun svarte at han ligner, men at den domfelte lignet mer. Hun sa videre at "det er den andre som har lagt seg på hjernen min".

Tingretten fant det klart at den nye tiltalte var skyldig. I tidsforløpet mellom voldtekten og pågripelsen rakk han å begå ett drap.

Nærmere om Jennifer Hansens feilaktige identifikasjon av gjerningsmannen

Som nevnt foran la tingretten i den første saken avgjørende vekt på at Jennifer både ved fotokonfrontasjonen, personkonfrontasjonen og i retten hadde gjenkjent NN som gjerningsmann. Slik repetitiv gjenkjenning er ikke et godt bevis. Generelt fins det en rikholdig vitnepsykologisk forskning som viser at det hefter store svakheter ved øyevitneidentifikasjoner, og i særdeleshet i saker hvor den uskyldige mistenkte har store likheter med gjerningsmannen. I denne saken viste det seg at det i tillegg var særlig grunn til å være kritisk til den foretatte identifikasjonen. Dette skyldes forhold knyttet til gjennomføringen av personkonfrontasjonen, som vi her skal se nærmere på.

Ved personkonfrontasjonen pekte Jennifer ut tiltalte i en parade med sju personer. Vi gjennomførte en test av konfrontasjonen (lineupen), blant psykologstudenter ved John Jay College of Criminal Justice. De ble presentert for den beskrivelsen som Jennifer hadde levert til politiet etter overgrepet og skulle ut fra denne peke ut hvem av de sju som passet henholdsvis best og dårligst til beskrivelsen.

Det siste først: 81 % fant at en av figurantene ikke stemte med beskrivelsen. Med det resultatet kan man trekke konklusjonen at reelt sett var det bare seks personer å velge blant. Ved sammensetningen av en lineup er det viktig at vitnet ikke skal kunne gjette hvem den mistenkte er fordi det bare er han som ligner beskrivelsen. Det er imidlertid også viktig at vitnet ikke skal kunne peke ut hvem som i hvert fall ikke stemmer med beskrivelsen, fordi man da statistisk øker sannsynligheten for at den mistenkte blir utpekt som følge av ren sjanse.

Når det gjaldt hvem som passet best med beskrivelsen pekte mistenkte (senere domfelte) seg ikke ut. Slik sett var det en bra sammensetning. Mistenkte, nr. 4, fikk 10 % av stemmene (som er under sjanse). Det var fire andre figuranter som fikk flere stemmer, dvs. de ble ansett å ligne beskrivelsen mer enn mistenkte; nr. 1 - 14 %, nr. 6 - 17 %, nr. 3 - 19 %, og nr. 7 fikk 31 %. Med et slikt resultat kan man spørre seg hvorfor Jennifer pekte ut en av dem som lignet beskrivelsen minst. En forklaring peker seg ut; hun hadde sett ham tidligere, ikke ved overgrepet (det legger vi til grunn, fordi en annen er domfelt), men ved den tidligere

fotokonfrontasjonen. Den mistenkte var den eneste personen som var med både i fotokonfrontasjonen og personkonfrontasjonen (6). At det var fire andre figuranter som passet bedre til beskrivelsen enn mistenkte forsterker Rachlew og Rachlews kritikk av politiets framgangsmåte. De skriver: “Da Oslo politidistrikt tillot fornærmede å delta i en ny identifiseringstest (personkonfrontasjon), hvor den mistenkte var den eneste personen som gikk igjen fra den første testen (foto), ble vondt til verre for den uskyldige.”

Ved personkonfrontasjonen hadde altså Jennifer allerede utpekt mistenkte en gang. Da hun gjenkjente ham i retten hadde hun utpekt ham to ganger tidligere. I motsetning til hva tingretten la til grunn, var de gjentatte identifiseringene ikke egnet til å styrke bevisverdien av identifikasjonen. På bakgrunn av vitnepsykologisk forskning må man legge til grunn at når et vitne først har utpekt en uskyldig er det svært sannsynlig at hun vil utpeke ham også ved en senere konfrontasjon. Av den grunn advares det mot nettopp slike gjentatte identifikasjonsprosedyrer (7). Det er videre støtte i forskningen for at mennesker er bedre til å huske fjes enn til å huske hvor de har sett det.

At NN ble utpekt ved fotokonfrontasjonen i første omgang må sees i sammenheng med at han lignet gjerningsmannen samt de generelle svakhetene som kan hefte ved øyevitneidentifikasjoner, som det ikke er rom for å gå nærmere inn på her.

Enkelte lærdommer

Heldigvis ble den uskyldige mistenkte frifunnet i lagmannsretten i den norske saken. Men for å unngå flere uriktige domfellelser som i tingretten, bør vi trekke noen lærdommer av denne og Jennifer Thompson-saken. Om hvilke tiltak som bør gjøres på etterforskningsstadiet skriver Rachlew og Rachlew i Tfs.

Hva kan så rettens aktører bidra med? I tillegg til kjennskap til Riksadvokatens retningslinjer om konfrontasjon fra 1933, som nå er under oppdatering, bør dommere, advokater og aktører tilegne seg en viss basiskompetanse i øyevitneforskning og lytte til kvalifisert rettspsykologisk forskning. I Norge er slik kompetanse begrenset i dag, men vi må håpe at det satses på dette forskningsfeltet i årene framover.

I de tilfeller mistenkte har blitt pekt ut ved en identifikasjonsprosedyre, særlig i tilfeller der identifikasjonen ikke understøttes av annen bevisførsel, bør retten få en beskrivelse av hvordan identifisering foregikk. Dette kan f. eks. illustreres med video- eller fotomappe. Retten kan da konstatere hvor mange figuranter gruppen har bestått av og hvordan disse så ut. Det bør videre klargjøres om det har vært flere tilfeller med identifikasjoner. I så fall hvorfor, og om det vært forskjeller i sammensetningen av gruppene. Det bør også klarlegges om vitnet har blitt informert om at den mistenkte ikke nødvendigvis er med i lineupen, ikke trenger å peke ut noen person og hvorvidt administrator av identifikasjonen var ”blind” på den måten at han/hun manglet kjennskap til hvem som var mistenkt. Alle disse forholdene vil, i følge forskningen, kunne virke inn på kvaliteten av identifikasjonen. Derfor gjennomføres f. eks. nesten alle personkonfrontasjoner i UK i dag i særskilte lokaler atskilt fra politistasjonen, administreres av sitt eget personale og dokumenteres på video.

Endelig bør fagdommerne understreke overfor legdommerne at også troverdige øyevitner kan huske feil, selv de som har gjort bevisste og systematiske observasjoner av gjerningsmannen. Tidligere US Attorney General Janet Reno, som i sin tid tok initiativ til en håndbok om øyevitnebeviset, formulerer det på følgende måte:

“Even the most honest and objective people can make mistakes in recalling and interpreting a witness event; it is the nature of human memory.” (8)

Ulf Stridbeck er professor dr. juris ved Juridisk fakultet i Oslo. P.t. Fulbright Scholar ved John Jay College of Criminal Justice, City University of New York.

Ingvild Mestad er advokat i Kluge advokatfirma DA. P.t. på studieopphold i New York, hvor hun bl.a. har fulgt professor Steven Penrods PhD-kurs i Psychology and Legal Decisionmaking. ved John Jay, jf note 1. Hun har nylig vært kst. 1 år som lagdommer i Borgarting lagmannsrett.

(1) Svea hovrätts dom, DB 183, mål nr 1952/89, sitert fra Anders Gustavsson og Nils Wiklund: Ögonvittnesidentifiseringar i Nils Wiklund og Ulla Sjöström (red.) Svensk vittnespsykologi (2004), side 260

(2) Jennifer Thompson er en reell person som har fortalt sin historie i flere sammenhenger. Se for eksempel nettsiden <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/dna/interviews/thompson.html> og boken Picking Cotton. Our memoir of injustice and redemption, av Jennifer Thompson-Cannino, Roald Cotton og Erin Torneo (2009).

(3) Se <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/dna/photos/>

(4)<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/dna/etc/script.html>

(5) Jennifer Hansen er ikke fornærmedes reelle navn.

(6) Se C. Rachlew og A. Rachlew i TfS nr. 2/2009.

(7) Jennifer E. Dysart, R.C.L.Lindsay, R. Hammon & Dupuis, *Mug shot exposure prior lineup identification: Interference, Transference, and Commitment effects*, *J Journal of Applied Psychology* 2001, No. 6, 1280-1284.

(8) Forordet i *Eyewitness evidence: A guide for law enforcement (NCJ No. 178240)* (1999)

16.06.09

Si din mening her!

SEND INNLEGG

Ditt navn

Overskrift

Innlegg

Tast inn koden over